

Géra Eleonóra Erzsébet: A polgár város rendje. Társadalom, tér, nyilvánosság Budán, 1686–1741.

(Várostörténeti tanulmányok 18.) Bárczy István Alapítvány – Budapest Főváros Levéltára – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2022. 336 oldal.

A 145 évig tartó török uralom alól pusztító ostromokkal szabaduló Buda újjáéledése még egy város életét tekintve is hosszú időt vett igénybe. A korabeli nyomtatott politikai diskurzusokból kitűnik, hogy a kortársak is érzékelték a sajátos új kezdet összetett kihívását: egyrészt a tradícióra építve érdemes volt képviselni a középkori főváros státusának értékes örökségét, másrészt fel kellett számolni az Oszmán Birodalom nehezen eltörölhető hagyatékát. A kiváló természeti adottságú, stratégiai helyen, a császárváros elérhetőségét és a gazdasági kapcsolatrendszert tekintve vízi és szárazföldi főútvonalon fekvő Buda esetében várható volt, hogy hosszú távon visszanyeri központi szerepét. Ennek emlékeztetét a magyar politikai és kulturális elit sokrétűen őrizte az ország három részre szakadása idején, annak ellenére, hogy az uralkodói udvar Bécsbe került, az országgyűléseknek még sokáig a koronázóváros, Pozsony adott színteret, míg az országos tudományos centrumot az egyetem helyszíne, Nagyszombat, az érseki központ jelentette.¹

Az 1686 utáni, árvizekkel, tűzvészekkel, járványokkal, a Rákóczi-szabadságharc katonai és gazdasági akadályaiival, valamint pénzügyi krízisekkel hátráltatott újrakezdet kihívásait több kötetben vizsgálta Géra Eleonóra, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, aki Budapest Főváros Levéltára korábbi munkatársaként és Buda város tanácsulési jegyzőkönyveinek regesztái kiadójaként² kiválóan ismeri a kérdéskör bőséges, bár heterogén forrásadottságait. A sok tekintetben részletgazdag, ám egyenetlenül megrajzolható összkép érdemi feltérképezéséhez több nézőpontot, releváns struktúrát érdemes és szükséges kialakítani. A szerző külön könyvben mutatta be az újjáépítés dinamikáját, tényezőit, agilis szereplőit,³ majd ezt követően az egyéni életutakra, családi mobilitásra és a privátabb szféra normáira fókuszált.⁴ E legújabb kötet, mellyel Géra Eleonóra elnyerte az MTA doktora címet, az állandósuló, alkalmanként intézményesülő politikai, gazdasági és közéleti színtereket elemezte, a fő várost, de nem a fővárost bemutatva.

A vizsgálat kezdő pontját nem nehéz meghatározni Buda 1686-os visszavívásában, bár a kötet több fejezete is bemutatja, hogy a visszafoglaló háború idején még dominált az erődítési és hadellátási feladat, valamint 1709-ig a Budai

¹ A funkciók megosztását, a fő városok versengését legújabbban a IX. Magyar Várostörténeti Konferencia vizsgálta *Fővárosok – fő városok. Az uralkodói székhelyek és fővárosok szerepének változásai a Kárpát-medencében a középkortól a modern korig* címmel. A konferenciát 2023. november 14–15-én a Budapest Főváros Levéltára, az *Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv* és az MTA Történettudományi Bizottságának Várostörténeti Albizottsága rendezésében tartották meg Budapest Főváros Levéltárában.

² Géra 2009, 2016; Géra–Oross–Simon 2015.

³ Géra 2014.

⁴ Géra 2019.

Kamarai Adminisztráció szerepe meghatározó volt az újjáépülő város életében. Többlépcsős küzdelem zajlott a szabad királyi városi kiváltságlevél 1703-as visszaszerzésig, melyet 1711-ben újra megerősítettek, végül 1715-ben iktatták be ünnepélyesen az országgyűlési törvényekbe. A tárnoki városok közötti vezető szerep elismertetése is hosszú folyamat volt: meghívás az ülésekre, a tárnoki városok iratainak őrzése 1733-tól, s a tanácskozások helyszínének biztosítása. Bár Pozsony városa hamar elismerte Buda elsőbbségét, mégis nehéz kijelölni, hogy mikorra sikerült a különböző területeken egyaránt érvényesíteni az országos politikai, gazdasági, kulturális befolyást, sokszor a több területen „ikerváros” Pesttel együttműködve. Az 1708-as meghívást követően érdemben csak az 1740-es országgyűlésen mutatható ki Buda szabad királyi városok közötti vezető szerepe.

A polgár város belső rendjének, biztonságának megszilárdulását sem könnyű a város életéből vett konkrét évszámokhoz kötni, bár sok tekintetben kiemelkednek az egy-egy nagy krízist megújított szabályozással lezáró változások, mint az 1739-es pestisjárvány politikai és gazdasági következményeinek 1740. évi felszámolása, ami egybeesik a 18. század második felére markánsan új várospolitikát érvényesítő Mária Terézia trónra lépésével. Fontos korszakhatárt jelenthetne a címben szereplő évszám, 1741, amikor felmerült, hogy a háború okán veszélyeztetett Bécsből az uralkodói udvar Budára költözik, ám az optimistának tűnő elképzelés végül mégsem realizálódott. A régi-új fővárossal kapcsolatos várakozást jelzi a kötetben többször hivatkozott jószemű Johann Stephan Werlein kamarai felügyelő jelentése, ő ugyanis a város állapotát és a benne rejlő gazdasági potenciált felmérve már 1688-ban úgy látta, hogy nemcsak a kamarát és a kormányzatot helyezhetik majd Budára, hanem idővel az udvar is átköltözhet. A szerző rugalmasan kezeli a korszakhatárt; a könyvben kitekintésként, kontrollként, családi stratégiákat vizsgálva a 18. század második feléből is szerepelnek meggyőző példák.

Géra Eleonóra új könyvében a várostörténeti kutatásokat lényegesen megújító, kurrens nemzetközi módszertan, a *cultural turn* művelődés-/kultúrtörténeti megközelítési módjait adaptálja a kora újkori budai viszonyokra, elsősorban a *spatial turn* térközpontú nézőpontjával a valóságos és szimbolikus városi tereket vizsgálva. A tradicionális térben, de modernizált elvárások között újjáépülő régi-új Buda speciális helyzetének feltérképezéséhez e koncepció eredményes megközelítési módnak bizonyult. A kedvező forrásadottságok révén a szerző sokrétűen tudja rekonstruálni a város gondosan behatárolt exkluzív és nyilvános tereiben az írott és íratlan szabályok szerint mozgó társadalmat, ünnepek idején és a hétköznapokban, annak ellenére, hogy a 18. század eleji Budán a szóbeliség dominált a kommunikációban.

A kora újkori várostörténetírás új útjait ismertető fejezetet, valamint a Buda újjászületésének körülményeit a korábbi szakirodalom megállapításait értékelve összegző részt követően a szerző öt fő pillérre építi vizsgálatát. A legnagyobb terjedelmet, érthető módon, a városháza és az előtte lévő tér sokféle funkciójának bemutatása kapja, kiemelve a közjót, közellátást szolgáló és presztízst növelő beruházások jellegzetes technikáit, műfajait (óratorony, szökőkút, pestisemlékmű,

lövölde, fogadó), majd a városi nyilvánosság leginkább megnyitott szinterei következnek, részletesen taglalva a szárazon és vízen tartott vásárok, több központú piacterek összetett szerepét, valamint a fogadók, kocsmák szintén multifunkciós működését. Buda speciális adottságainak megfelelően a török hagyattal is gazdálkodó, komoly látogatottságot és gazdasági hasznot hozó fürdők is külön részt kapnak az elemzésben, hiszen a társasági élet nyitottnak számító helyszínként, s ebből kifolyólag a társadalmi feszültségek terepeként a bennük zajló események gyakran kerültek vizsgálati és peres iratokba. A kötetben a városi élet meghatározó normájaként jelenik meg a rend, a közbiztonság elvárása, s ehhez kapcsolódóan a köztisztaság és a közérkölcsök viszonyai, illetve ezek hivatalos és önkéntes őrei is bemutatásra kerülnek.

A rend kialakításának, fenntartásának eszközeit, garanciáit tagláló elemzések kontrollját nyújtja az 1739-es tabáni tumultust és következményeit több nézőpontból vizsgáló nagy fejezet, melyben a városvezetés által rosszul kezelt pestisjárvány miatt kibontakozó politikai és gazdasági krízist, az erőszakhullámot, majd a rend helyreállításának világi és szakrális, jogi és szimbolikus lépéseit tárja fel Géra Eleonóra a szakirodalmi tévedéseket is pontosítva. Nem jogfosztott, ortodox nincstelenek, hanem egzisztenciával rendelkező, több felekezethez és nyelvi közeghez tartozó városi polgárok elégedetlenségeként mutatja be az áldozatokkal járó rendbontást, melyet nyilvános büntetés és a helyreállt rend reprezentációja zárt le. Amint az utószó is hangsúlyozza, e nagy krízis után Buda gyorsuló ütemben haladt a fővárossá válás útján.

A szerző a bevezetésben a városi tér dinamikus megközelítését ígérte, melyhez a statikus keretet az a Simon Katalin szerkesztette budai *Várostartörténeti Atlasz* biztosította, ami az 1686–1848 közötti topográfiai viszonyokat összegezte a Végh András szerkesztette kötet folytatásaként.⁵ Budán a sajátos új kezdet egy várostörténeti szempontból szűkebb időintervallumban zajló látványos modernizáció sok tényezőjének együttes megragadását teszi lehetővé. A kötet nyomon követi a folyamatosan növekvő népességű város középületeinek, konkrét és szimbolikus tereinek funkcióváltozásait, a városvezetés távlatokat kijelölő, kríziskezelő, korrigáló döntéseit, a hatékony működés érdekében tett (nem mindig eredményes) lépéseit, és meg tudja eleveníteni a heterogén összetételű városlakók színes forgatagát is, beszédes történetekbe, kis életképekbe sűrítve a növekvő presztízszű Budára jellemző jelenségeket.

A több tudományterület kutatói számára inspiráló kötet a várostörténet iránt érdeklődő laikus olvasóknak is élvezetes olvasmány, mely a logikusan strukturált problémafelvetés, a társadalom, tér és nyilvánosság összefüggésein túl a mindennapi élet releváns változásaira is ráirányítja a figyelmet a városi időhasználattól kezdve a higiéniai viszonyokon át a járványszabályokig, illetve főként azok megsértésének mikéntjéig. Az élénk dunai hajóforgalom volumene mellett az éghajlati változásokról sokat elmond, hogy az 1718-as aszályos évben majdhogynem

⁵ Simon 2017; Végh 2015.

híd nélkül is át lehetett kelni a Dunán. A fogyasztási újdonságok is megjelentek a város előkelő látogatóinak kínált déli gyümölcsökkel, pisztáciás, olívás hússokkal, halakkal vagy itáliai hatásokat mutató cukrászati különlegességekkel. A korabeli szemléletváltást jelzi, hogy bár gondosan szemmel tartották őket, de a nagy vásárokra beengedték a török kereskedőket, akiknek különleges portékáiért (finom ötvösmunkák, keleti szőnyegek, fűszerek) nürnbergiek is utaztak Budára. A kötet lapjain a női szereplők is minden társadalmi rétegből helyet kapnak: pereskedő nemesasszonyok, a fogadós rátermett, beteg utazókat ápoló, vitatkozó katonákat lecsendesítő felesége, a tisztességét a városi joghatóság előtt védelmező, tolvajlással vádolt cselédlány. A sokoldalúan megszólaltatott városi forrásokból elsősorban nem a döntéshozó elit tagjait ismerjük meg, hanem a városi identitás összetartó kötelekeit, a városi társadalom sokszínű, erős szövetét; az árvák helyzetének felekezeti, etnikai hovatarozástól függő, gondos szabályozásától kezdve egészen a családi viszonyokban a közerkölcsöket, normákat szemtanúként szavató szomszédokig. A törvénysértés körülményeit részletesen rögzítő peres ügyek aktáinak sajátos alulnézetéből nemcsak a marginalizálódás veszélye rajzolódik ki, hanem azok a mechanizmusok is (mérsékelt pénzbüntetés, kivégzések helyett rabság, rövidebb ideig tartó fogság, ha családot kell eltartani), amelyekkel, a közösségi érdekek megfelelően, a vétkest egy új eséllyel próbálták a norma felé terelni.

A döntő többségében németajkú polgárok kapcsán nemcsak az vizsgálható, hogy milyenek az akkori budai viszonyok, hanem az is, hogy a betelepülők szerint milyen elvárásoknak kell(ene) megfelelnie a városi életnek, s nem feltétlen a korabeli ideális városokról szóló traktátusokhoz viszonyítva, hanem a mindennapi működés felől közelítve. A nyomtatott nyilvánosság összegző vizsgálata is sok tanulsággal szolgálna. Takáts Sándor közölte Heil Quirin/Heyl Quirinus (1664–1714) 1689-es kérelmét, melyben a würzburgi udvari és egyetemi nyomdász kért támogatást egy budai nyomda alapításához, amivel szerinte egy metszetekkel illusztrált Magyarország-történetet lehetne gyorsan közzétenni.⁶ Bár az anyagi források hiánya miatt az Udvari Kamara a kérést 1690-ben elutasította, mégis sokatmondó, hogy a később Augsburgban, Regensburgban is vállalkozó kiadó szerint a politikai, gazdasági és kulturális téren növekvő szerepűnek ítélt város életéhez mennyire szorosan hozzátartozott egy nyomda működtetése. A Német-római Birodalomban nemcsak a nagyvárosokban befolyásolta a városi közéletet és nyilvánosságot egy hatékony nyomda, hanem még tíz-húszezer lakosú birodalmi városokban is rendszeresen nyomtattak városi árszabályozást, statútumokat, prédikációkat, imákat, sőt temetési beszédeket, esküvőkre, keresztelelőkre írt köszöntőket is.⁷

A növekvő népességű Buda kisebb-nagyobb krízisekkel, de 1725-től már hosszabb távon el tudott tartani egy nyomdát. A Landerer, Nottenstein majd újra Landerer nyomda is bekapcsolódott a városi életbe a szabad királyi városok

⁶ Takáts 1905.

⁷ Adam–Westphal (Hgg.) 2012.

korabeli gyakorlatához hasonlóan tankönyvekkel és magyar nyelvű széphistóriákkal, sőt Gyöngyösi István műveinek kiadásával. A korábbi szakirodalom sokféle módon, úgy mint városi hagyatéki leltárak könyvjegyzékeinek felhasználásával,⁸ vagy német könyvkereskedők, könyvkötők budai kínálatának rekonstruálásával⁹ vizsgálta a szélesedő városi olvasóközöniséget, de érdekes lenne a városi nyilvánosság valós és virtuális tereihez, műfajaihoz, tematikáihoz is hozzákapcsolni a nyomtatott nyilvánosság budai szerepét, formálódó jelentőségét. Géra Eleonóra is jelzi, hogy a város rendkívüli eseményeiről Buda város költségén adták ki a beszámolókat, mint például a pestisjárvány elmúltával 1740. május 14-én tartott hálaadó prédikáció szövegét. 1736-ban képes beszámoló jelent meg Szegedinác Péro és társai budai kivégzéséről. A budai fürdőkben rejlő gazdasági potenciál közismertségét bizonyítva ki is emeli a szerző, hogy míg Lorenz Stocker budai városi és katonaoorvos Buda hévizeit ismertető 154 oldalas *Thermographia Budensis* című művének 1721-es augsburgi és grazi első kiadását Stocker fizette,¹⁰ addig az 1729-es kétszáz példányos második kiadást már a budai városvezetés. A fürdőlátogatókat csalogatva jelent meg a mű német fordítása 1733-ban Budán szintén a magisztrátus költségén, de már a szindikusz Franz Vanossi neve alatt. A kötetben több összefüggésben, jórészt városi ünnepek kapcsán szerepelnek a *Wienerisches Diarium*ban Buda életének fontos eseményeiről közölt leírások elemzése. 1730-tól talán 1739-ig Budán is működött hetente kétszer kiadott hetilap, a budai *Mercurius*,¹¹ mely bár a hivatalos bécsi hetilap budai változata volt, mégis jelzi, hogy a nyomtatott hírekhez való hozzájutás lehetősége, állandó színterei is hozzátartoznak a jelentős városok életéhez, mind a külpolitikai információk befogadásával, mind pedig, ha kisebb részben is, a város életének nyomtatott hírekkel való reprezentálásával. Szintén ehhez kapcsolódó tény, hogy a budai városvezetés előfizetett a *Regensburger Zeitung*ra.

A városi terek érzékletes leírásai kellően orientálnak, sőt a kötet képanyaga, a két belső borító 1700 körüli és 1760-as színezett alaprajza, s több finoman kidolgozott korabeli térkép segíti a 18. századi Buda színterein való eligazodást.¹² Érdemes lett volna még több vetületét vizualizálni az elemzett jelenségeknek, például a körmenetek útvonalát vagy a multifunkciós piacterekhez hasonlóan, a szintén részletesen bemutatott sokoldalú fogadókat (a Bössinger család Arany Sas fogadójától kezdve a Három Királyon át a népszerű Horgonyig), és a kocsmákat is tanulságos lett volna térképre vetíteni. Nem egyszerű feladat, de hasznos lett volna a városháza informatív bemutatásánál is alaprajzot csatolni, hiszen

⁸ Holl 1963.

⁹ Monok 2010.

¹⁰ Stocker 2021.

¹¹ *Wochentlich zweymal neuankommender Mercurius. Die sowohl in- als ausser Europa neu-eingeloffene Affären und Begebenheiten sich enthaltend.* Kókay 1979.

¹² Ilyen például a Vár és környékének erődítési térképe 1749-ből (55), Mikovinyi Sámuel 1742-es helyszínrajza (181), szintén az ő rajza nyomán készült 1737-es Buda-látkép (174), a Császárfürdő 1723-as helyszínrajza, a címlapképhez is használt Franz Leopold Schmittner 1740-es sűrítő Buda-látképe a Szentháromsággal (97).

a sokfunkciójú pincétől a változó szinteken található tanácskozóteremig több időmetszetben is megelevenedik a sokszor bővített épület. A kötetből kitűnik, hogy a szerző fontosnak tartja a láttatást, amint ezt a szűkös adottságok mellett is gondosan válogatott képanyag bizonyítja, akár Klösz György 19. század végi felvételeit is beemelve (159). Hasznosak és közérthetőek a város 1686 és 1741 közötti igazgatását lényeglátóan összegző ábrák, az áttekinthetőséget segíti a várostörténeti kronológia, s mellette a Buda életében meghatározó városi tisztségviselőknek, a polgármestereknek, bírónak és szindikusoknak a gondosan összeállított névsora. Szellemes ágrajzok segítenek megérteni az eltérő státusú városlakók (polgár, védett polgár, „egyszerű” városlakó) társadalmi presztízsét, kötelezettségeit, közéleti mozgásterét, de szerencsésebb lett volna a segédleteket nem a kötet elején (13–31), hanem a végén elhelyezni.

Bár Buda példája több vonatkozásban egyedi, a városi életről, a polgár város rendjéről kirajzolódó plasztikus, soktényezős kép azt jelzi, hogy sok tanulsággal szolgálhatna, ha több szerző régi-új módszertant ötvöző, együttműködő elemzése révén létrejöhetne a szabad királyi városok térhasználatának, közéleti és kulturális viszonyainak az ország újraegyesítése előtti és utáni időszakot egyaránt érintő feltérképezése. Ahhoz hasonlóan, amint Wolfgang Adam és Siegrid Westphal kutatócsoportja Claudius Sittiggel és Winfrid Siebers-szel, valamint városonként más-más szerzőkkel együttműködve 12 szempont alapján német nyelvterületek 51 kulturális centrumát hasonlította össze 1500-tól 1800-ig, közös normákat, jellegzetes trendeket s egyediséget befolyásoló tényezőket is felmutatva.¹³

Szintén Buda finoman kibontott esete vetíti előre, hogy a markáns különbségek ellenére izgalmas összképet adna a hódoltsági viszonyok utáni legnagyobb kihívásokat nemcsak országos feladatként összegezni,¹⁴ hanem kifejezetten a városok újjáépülésének körülményeit, egyházi és világi, politikai, gazdasági, kulturális tényezőit vizsgálni egyeztetett szempontrendszerrel. Nemzetközi relációban is releváns tanulságot kínálnak Géra Eleonóra Budára vonatkozó vizsgálatai, amint azt a Kárpát-medencében s a Duna mentén fekvő városok 18. századi átalakulását vizsgáló, nemrégiben megjelent tanulmánykötet is bizonyítja, melyben a szerző Buda társadalmát és a budai fürdők működését elemző két tanulmánnyal szerepel.¹⁵

G. Etényi Nóra

¹³ Adam–Westphal 2012.

¹⁴ Oross (Hg.) 2021.

¹⁵ Beer–Heppner–Tischler–Hofer (eds) 2023.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Adam, Wolfgang – Westphal, Siegrid (Hgg.) 2012: *Handbuch kultureller Zentren der Frühen Neuzeit. Städte und Residenzen im alten deutschen Sprachraum*. Berlin – Boston. <https://doi.org/10.1515/9783110295559>
- Beer, Matthias – Heppner, Harald – Tischler-Hofer, Ulrika (eds) 2023: *Stadt im Wandel. / Towns in Change. Der Donau-Karpatenraum im langen 18. Jahrhundert. / The Danube-Carpathian Area in the long 18th Century*. Berlin. <https://doi.org/10.3726/b20613>
- Géra Eleonóra 2009: *Buda város tanácsülései jegyzőkönyveinek regesztái 1704–1707*. Budapest.
- Géra Eleonóra 2014: *A köhalomból (fő)város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején*. Budapest.
- Géra Eleonóra 2016: *Buda város tanácsülései jegyzőkönyveinek regesztái 1708–1710*. Budapest.
- Géra Eleonóra 2019: *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686–1726*. Budapest.
- Géra Eleonóra – Oross András – Simon Katalin 2015: *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703*. Budapest.
- Holl Béla 1963: Pest-Buda polgárainak könyveskultúrája a XVII–XVIII. században. In: Gerevich László – Tarjány Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 289–327.
- Kókay György 1979: *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Budapest.
- Monok István 2010: Német könyvkereskedők Budán és Pesten a 18. század első felében. In: Stemler Ágnes – Varga Bernadett (szerk.): „*mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszóc...*” *Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*. Budapest, 252–255.
- Oross, András (Hg.) 2021: *Neuaufbau im Donauraum nach der Türkenzeit. Tagungsband der internationalen Konferenz anlässlich des 300-jährigen Jubiläums des Friedens von Passarowitz*. Wien.
- Simon Katalin 2017: *Buda. II. kötet (1686–1848)*. (Magyar várostörténeti atlasz 5.) Budapest.
- Stocker, Laurentius 2021: *Thermographia Budensis / Budai hévízتان*. (Ford.: Magyar László András.) Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634547341>
- Takáts Sándor 1905: Egy budai könyvnyomda felállításának terve az 1689-ik évben. *Magyar Könyvszemle* (13.) 4. 350–354.
- Végh András 2015: *Buda. I. kötet 1686-ig*. (Magyar várostörténeti atlasz 4.) Budapest.